

Vallásosság és polgári társadalom¹

*Antall József: „Keresztény Magyarországot akartam...”
„Am Európában az ateisták is keresztények”*

MÁDL FERENC

Az ember nagy-nagy kisebbségben érzi magát azon kevesek között, akik még hinni tudnak a transzcendens létnek két nagyon specifikus elemében, jelesen a halálon túli életben megvalósuló üdvözülésben, illetve elkárhozásban, és talán egy kicsit eszerint is próbálják alakítani életüket. Természetesen nem bocsátkozom vitába Varga Károly tudományos elemzésével, az abban olvasható tényekkel és általában nagyon jól fundált megállapításaival. De sokak helyett -- talán sokak egyetértésével, ha ezeken a dolgokon elgondolkoznak, illetőleg elgondolkoznának -- kicsit *optimistább* alapállásban valahogy nagyobb kört keresnek magunknak, azaz, hogy talán optimistább szemüveggel többeknek látszunk, vagy *többen vagyunk* azoknál, akik az említett közönyösséggel vagy éppen tudatos vagy nem tudatos tagadásban élnek saját transzcendens jövőjüket illetően.

Ami persze az alapkérdést illeti, hogy az ember hisz-e vagy sem abban, hogy az ember nemcsak anyagi valóság, hanem valamit kölcsönkapott a Teremtőtől, akinek valami köze volt minden egyes emberhez és a világ megszületéséhez is, tehát van valamilyen isteni lény az anyagi világon túl is, ami ezt az alapkérdést illeti, az végső soron mindenkinél egyrészt neveltetési, másrészt kulturális közeg-szocializáció kérdése, illetőleg ezen túlmenően az élet értelmének tudatos keresésére való egyéni beállítottság, etikai érzékenység, és nagyon sok minden másnak az eredője. Ilyen sokféleség az, amiből egyik embernél egy vallásilag-etikailag közömbös, netán ateista tagadó magatartás alakul ki, másoknál etikailag és emberileg kibontakozik az istenhívó egyéniség valamilyen meghatározott formája-foka. Voltak korok, amikor a tudatos ateizmus szinte eleme volt az értelmiségi, általában az emberi gondolkodás nagy részének, pl. a francia forradalom és a felvilágosodás idejében. Bár ugyanakkor az ellenkezőjét is lehetett tapasztalni. Egyik nagy francia tudós éppen ebben az időben mondotta, hogy sokat kutatott, sok tudományos erőfeszítést nem kímélt, hogy a tudományában és az élet értelmében a lényegét meglegelje, és ezért olyan vallásos lett, mint egy breton parasztember. Ha még tovább kutatott volna, akkor valószínűleg olyan hívó lett volna, mint egy breton paraszttasszony. De ma is lehet hivatkozni olyan nagy gondolkozókra, természettudósokra, mint Einstein, aki azt mondotta, hogy valahol azért az életnek van a mindennapokat meghaladó értelme. Ugyancsak olvasható tudósoktól olyan megállapítás, hogy a világegyetem és a föld, és annak működési mechanizmusa, létformája olyan tökéletes alkotás, és olyan csodálatraméltó, hogy nem nehéz elképzelni valamilyen teleológiai értelmét, tehát azt az értelmét, hogy valahol valaki megalkotta azokat a törvényszerűségeket, amelyek útján ez a Globus és ez a Világ úgy létezik, ahogy létezik. Mindez olyan csodálatos, hogy ennek távirányítottságát, isteni eredetét mindenestől tagadni kb. azt jelenti, mint feltételezni, hogy egy erős szélvihar egy nagy szemétdombon átfúj, és a másik oldalon egy Boeing gépmadár száll fel e vihar és a szemétdombon lévő anyagok és folyamatok köréből. Nemrég a Kossuth rádió sugározott egy figyelemre méltó műsort ma élő nagy természettudósokkal arról, hogy ők tudományuk mélységei és törvényszerűségei mellett látnak-e valami mást is a világban, mint az anyagi világot és annak fizikai-természettudományos törvényszerűségeit.

¹ Megjelent a Magyar Nemzet 1999. szeptember 4-i számában (Előtte válaszként: Varga Károly: Az újból szabaddá tett jövő és az értékonzervatív világnézet néhány tisztázatlan pontja c. vitaindítójára. In: Varga Károly: *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Osiris, Piliscsaba-Budapest, 1999.)

Valamennyien, így Teller Ede atomfizikus, magyar részről Marx György fizikaprofesszor, Hámori József agykutató és sokan mások nyilatkoztak, hogy ők természetesen soha nem gondolták az Isten létét természettudományos eszközökkel bizonyíthatónak, de hitük szerint kell lenni valaminek, ami ezt az egész csodát létrehozta és működteti. Mindezek a vallomások annak a hitnek a témájába torkollnak, amit az emberek sokasága vallásos meggyőződésként él meg, és amelynek elvei ill. intézményei között cselekszik, keresi a pragmatikus értelmét-hasznát is annak, hogy miért is vannak egyházak, miért annyi áldozat, egyház inspirálta művészeti érték, amelyek a tudatosan nem élők számára is teljesebbé, szebbé teszik az életet. (Milyen sivár lenne az élet mindenki és nemcsak az istenhívők számára, ha nem olvashatnánk például Madách: Az Ember tragédiája című művét, ha Budapesten nem volnának templomtornyok; bizony sivár köröngyetegben élnénk. Ez csak azt kívánja jelezni, hogy a pragmatikus vonzatokat illetően is van történelmi súlya-szerepe annak, amit istenhitnek és az istenhit által kialakított emberi világnak nevezünk.)

De visszatérek reflexióm egyik első gondolatához, amely arról szól, hogy feltehetően mégis többen vagyunk, mint ahányan a kárhozat-üdvözülés, pokol-mennyország mérlegén oly keveseknek tűnünk a szerző tanulmányában. Óhatatlanul Michelangelo Utolsó ítéletének képe jelenik meg az ember lelki szemei előtt. -- Sokan vannak rajta kárvallottak, de sokan az örvendezők is. Azzal kezdtem tehát, és folytatom ismételtén, hogy valahogy optimistább képet is lehet rajzolni a pokol-mennyország témájában annál, ami a tanulmányból közvetlenül következik. Erre teszek itt kísérletet, amennyire ehhez ismereteimből tényeket és érveket tudok felsorakoztatni. Miben is áll ez az optimista szemléletmód?

Először: az emberiség nagy része hisz valami többen, mint a teremtett világ. Ez valószínűleg nemcsak belső bölcsességéből vagy etikai igényéből származik, hanem valami ősi, eleve adott szellemi élményének általános történelmi tudatosulása is, ami akkor kezdődhetett, és azt követően bontakozhatott ki, amikor az anyag öntudatra ébredt és az ember-anyag önmagában is kereste létének okát-célját, arca verejtékével vállalt jövőjét, és mindebben kezdettől megfogalmazta magának a maga Teremtő urát.

Másodszor: az emberiség hasonlóan nagy része -- mínusz csak a teljesen hitnélküliek -- valamilyen vallás követője-hívőjeként jelenik meg.

Harmadszor: az egyisten-hívő vallások (keresztények, muzulmánok, zsidók és így tovább) követőinek nagy száma a fentiekre már fogalmilag is határozottabb filozófiai-etikai-teológiai nézetrendszerrel vall és próbál megélni az élet különböző területein.

Negyedszer: itt következik az a jelenség, amiről mindenképpen szólnunk kell, ti. a *politikai kereszténység*, ami mostanában különböző összefüggésekben kerül előtérbe. A lényege az, hogy a keresztény valláserkölc, keresztény társadalmi-etikai gondolkodás része az európai örökségnek, amely az antikvitásból és a zsidó-keresztény kultúrából eredően az európai keresztény kultúra kibontakozásával fogalmazta meg az emberi társas együttélés és emberi magatartás alapvető etikai értékeit és elvárás-rendszerét. A jó és a rossz, a szép és a nem szép, az igaz és a hamis, az igazságos és az igazságtalan, a becsületes és a tisztességtelen, a szeretet és a gyűlölet, a szolidaritás és a segítség, az élet tisztelete és védelme, a gyermek mint közjószág - ahogy oly szépen Andorka Rudolf nevezte egyik szociológiai írásában - a család értékei, a közért, a másokért való helytállás, a politika a szónak ebben az arisztotelészi értelmében, hogy ti. igazában a köz javára való gondolkodás és cselekvés egysége a politika, és így tovább -- mindez tehát az európai örökségnek ezt az etikai értékrendjét jelenti. Ezt az értékrendet az ún. politikai kereszténység jegyében általában osztja az európai társadalom. Osztja *annak ellenére*, hogy a társadalom jelentős része az ennek valláserkölcsi hátterében megjelenő hit teológiai-egyházi intézmény-rendszerét már kevésbé tartja magáénak. Ez az a jelenség, amelyre Antall József mondta egyik beszédében: *"Európában az ateisták is keresztények"*. Tisztelni is kell mindenkinek a hitét, meggyőződését, ha a társadalom együttélését ennek az etikai értékrendnek a jegyében kívánja élni, ami az emberek nagy-nagy

többségétől konkrét vallásosságra tekintet nélkül elvárható és igazában meg is jelenik. Erre mondta Heisenberg a Rész és egész című munkájában, hogy ez az értékrend mágnesként tartja össze az európai kultúrát, amely mágnes-rendszer ha elveszítené erejét, borzalmas dolog történe az emberi társadalommal, rosszabb, mint az atomkatasztrófa vagy a koncentrációs táborok. Összegezve: a politikai kereszténység itt vázolt témája annyiban mozdíthat el egy optimistább beállítottság irányába, hogy ha igaz az, hogy az isteni eredetű keresztény kultúra a feltétele és alapja a társadalom egésze összetartásának, amely ma vitathatatlanul az erős etikai deficit állapotában leledzik, akkor bízhatunk abban, hogy a társadalom e deficités állapotából sok-sok kihívás tudomásulvételével fel fog támadni.

Ötödször: mindezeket tehát végiggondolva, már egy kicsit több optimizmust és nagyobb önbizalmat ápolhatnak magukban mindazok, akik tudatosan ott érzik magukban annak a hitnek a melegét, hogy etikus életre törekvő magatartásukkal életük végén elkerülik eme élet értelmének semmibe hullását. Nemcsak az itt-maradók értékítéletében és ezek életére vonatkozó hatásában, hanem azért is, mert az etikai értékekre való törekvés egyben az isteni titkok szerint is érdemes élet volt. Ha profánul is hangzik, jó volna ott minél nagyobb csapatban lenni.

Varga Károly viszontválasza Mádl Ferenc reflexióira (részlet)

Mádl akadémikus ebben a politikai kereszténységről optimista kicsengéssel szóló írásában szembeszáll egy valós konfliktus közkeletű következtetéseivel, és helyettük egy új modellt vázol fel és ajánl. Miközben rámutat arra, hogy az Európában történelmileg kibontakozott keresztény valláserkölc, isteni eredetű értékrend - Heisenberg általa idézett megfogalmazásában az európai kultúrát összefogó „*mágnesrendszer*” - nemcsak az európai, de a világtársadalom épületének is alapja, szembenéz a bevezető tanulmány ama „lehangoló (vagy potenciálisan lehangoló) üzenetével”, hogy e keresztény világnézet követői bizony az adatok fényében „*nagy-nagy kisebbségben érezhetik magukat*”. Ezt az ellentmondást Mádl Ferenc Antall József gondolatával próbálja enyhíteni: „*Európában az ateisták is keresztények*”. Tehát a keresztény értékrendszer *annak ellenére* alapozó jelentőségű Európa és a világ társadalmi számára, hogy a nagy nemzetközi szociológiai vizsgálatnak a dolgozatban idézett adatai az általános közömbösségről, hedonizmusról, az emberi lét értelme iránti vészes érzéketlenségről nem kérdőjelezhetők meg. Vagyis igaz ugyan és megrázó a vallásos tábor kisebbségi létéről bemutatott kép, de ez a kisebbség egyrészt mégsem oly elenyésző, mint e kutatás eredményei sugallnák, másrészt magában *az eluralkodó ateizmusban is megmaradt egy széles alapozó rétegni kereszténység* (más szóval az eltávolodás mégsem olyan rettenetes méretű és végleges).

Kérdés, hogy az opponált dolgozat szerzője mennyiben tud egyetérteni ezzel a megoldással, eredményeinek ezzel az *új képletbe* való építésével.

Nos, e kontraszt tényleges feloldásához az *antalli formula* segítségével hívásával véleményünk szerint csak az első lépéseket sikerült megtennie. Valójában az ellentmondás teljesebb feloldása abban a Morel Gyula jezsuita szociológus által megtalált fontos distinkcióban kínálkozik, hogy a többségi társadalom közömbössége, ellenszenve és ellenállása gyakran nem is a lényegi mag, a hit, hanem épp egyes szocio-kulturálisan determinált és elavultnak érzett vallási momentumok ellen irányul. A vallásszociológiai kritikában azonban itt igenis feltűnik egy *mélyebb mulasztás vagy legalábbis halasztás* tényállása, és pedig az egész „vallási szolgálat” részéről. Mádl Ferenc akadémikusnak és értékonzervatív politikusnak a vallási értékek tiszteletétől áthatott és érzékeny lelkiismeretű reflexiói mindezek után jó impulzust adhatnak arra, hogy a „vallási szolgálat” térfelén is ki-ki vizsgálja meg a saját felelősségi körébe vágó problémák és megoldási erőfeszítések állását. Pontosítsa ezt a vallási intézmények, teológiai szakterület és egyházi szolgálat térfeléről az a halál előtti búcsúzó

üzenet: az amit utolsó könyvében Nyíri Tamás teológus-filozófus ugyan az összemérésre fogalmazott, de itt a magyar jövőre is bizvást alkalmazható: „*Vallás nélkül nincs jövője az emberi kultúrának. De akkor sincs, ha a vallások olyanok maradnak, amilyenek.*”² A jövő keresztény Magyarországáé tehát csak olyan megújuló vallásosságban bizakodhat, amely tud és akar szembenézni értékonzervatív világnézetének történelmileg és szociológiailag kondicionált tisztázatlan pontjaival, és ezekben a fiatalságra és a műveltekre gyakorolt vonzóerő kritériumán mérve képes rendet teremteni, ami által esélyt nyer arra, hogy az új évezred kihívásainak megfeleljen.

² Nyíri Tamás: Mélylélektan és ateizmus. Budapest, Herder, 1993. 105. oldal